

ՄԻ ՕՐ ¹⁾

IX

Մի վառ, եռանդոտ ու կայտառ հոգի ունէր Լուսիկ Պատրիկեանը: Տեսնում էր կեանքը և նրա ցաւերը: Պատրաստում էր օգտակար լինելու այդ կեանքին, հասարակական խոցերի վրայ սպեղանի դնելու, դեղ ու դարման տանելու: Օրիորդը հայ կանանց նոր դասին էր պատկանում: Նա նոր սերնդի պայծառ ներկայացուցիչներից մէկն էր և իւր մէջ մարմնացնում էր հայ կնոջ լաւագոյն յատկանիշները: Նա սիրում էր մայրենի խօսքը, սիրում էր հայ լեզուն և հայ ժողովուրդը, որի մանուկ սերնդի դաստիարակութեան, կրթութեան գործին կամենում էր իւր օժանդակութիւնը մատուցանել: Պատրիկեանի սիրտը գթառատ էր. դէպի խեղճերը, անկարողները և հալածուածները տածում էր մի անհուն սէր: Նման չէր հայ կանանց այն խմբին, որ ոչնչով հայ կոչուելու արժանի չէ. ոչ լեզուով, ոչ սովորութիւններով, ոչ վարք ու բարքով: Լուսիկի մաքուր սիրտը ստեղծել էր գերազանց մարդու մի տիպար իւր հոգու խորքում, որին երկրպագում էր և որին փնտրում էր իրական կեանքում: Այդ տիպարը գերբնական մի էակ չէր, այլ մի մարդ, որ օժտուած է լաւագոյն յատկութիւններով—հոգեպէս՝ ազնիւ, անկեղծ, եռանդոտ, արտաքինով՝ համակրելի: Նա տեսել է շատերին, շատերն էին սիրել նրան և քարշ եկել նրա ետեւից, բայց դրանից ոմանք կամ նրա արհամարհանքն էին վայելել, կամ անտարբերութիւնը, կամ ատելութիւնը: Նա չէր ուզում իրան խաբել, ոչ մէկը սրտովը չէր: Կային հարուստ երիտասարդներ, որոնք ուզում էին շլացնել օրիորդին իրանց արտաքուստ վայելուչ, փայլուն և շռայլ կեանքով: Սակայն Լուսիկը շուտ խաբուողներից չէր. նրա համար այդպիսի ճոխութիւններն ու աւելորդ մսխումները զգուեցնող էին և ատելի: Նա պարզ, պատշաճաւոր և համեստ կեանքի սիրահար էր: Չէր սիրում գծուծ հարստութիւնը. նրա մէջ մի տեսակ բնական հակակրօթիւն կար դէպի հարուստների վարած կենցաղը և այդ բոլորի աղբիւրը և սկզբնապատճառը կաղմող հարստութիւնը: Օրիորդ Պատրիկեանի հոգու ստեղ-

¹⁾ Լուսայ № 3.

ծած բարձր իդէալը հարստութիւն չունէր. նա աւելի մտքի ու սրտի պայծառութեամբ էր օժտուած: Աղջիկն այդ իդէալն էր որոնում: Վերջինիս պատկերը նրա երևակայութեան միջից չէր անհետանում, այլ միշտ և ամեն ժամանակ պայծառ ու զուարթ լուսաւորում էր նրա հոգեկան կեանքի գաղտնիքները: Լուսիկն անդադար որոնում էր, տենչում էր հասնել, փարուել և գրկել նրան: Օրիորդի հոգին ծարաւ էր իդէալական մաքուր ու վսեմ սիրոյ: Վերջապէս նա ծանօթացաւ ինձ հետ: Դա նշանակելի ժամանակ էր: Ես արդէն զգուած իմ վարած կեանքից, բոլորովին երես էի ուզում թեքել անցեալից և նոր ընթացք բռնելու մասին ծրագիր էի կազմում: Ուզում էի մաքրուել, վերամկրտուել, իմ հոգեկան լաւագոյն յատկութիւններս հանդէս բերել: Աշխատում էի լաւանալ, նախկին շեղումներից խոյս էի տալիս և որքան կարելի է ջանք էի գործ դնում երևալ ուրիշներին լաւ կողմերով: Ես գարշում էի իմ վատ արարքներից և ամեն անգամ մտաբերելով հինը՝ նոդկանքի զգացմունք էի տածում դէպի այն: Հէնց այս ժամանակ, իմ վերակենդանութեան այս իսկ օրերին, ծանօթացայ Լուսիկի հետ: Մի քանի անգամ հետը խօսք ու զրոյց ունեցայ և օրիորդի տրամադրութիւնը և համակրանքը գրաւեցի: Պօսքի հերոս էի և լաւ վարպետ էի զրոյցի մէջ: Ես երբէք խօսակցիս չէի ձանձրացնում, ընդհակառակն այնպէս հետաքրքրական էի դարձնում խօսակցութիւնը, որ խօսակիցս շատ անգամ ափսոսանքով էր բաժանւում ինձանից: Լուսիկը իմ մէջ հետզհետէ սկսեց նշմարել իւր գերագոյն իդէալի գծերից: Քիչ էր մնացել ասէր իւր հոգու խորքում՝ «ահա նա, որին փնտրում էի»: Եւ իսկապէս դուր էի եկել նրան: Իմ վառվառն խօսակցութիւնը, գրաւիչ պատկերները, կենդանի և աշխոյժ նմանութիւնները գրաւեցին աղջկայ բոլորը ու շաղրութիւնը: Մանաւանդ իմ առերևոյթ ծարաւ դէպի վսեմ ճշմարտութիւնը, սէրս դէպի իդէալը, տենչս դէպի վառ ու սրբազան գործը, փափագս դէպի կռիւ և պայքար,—այս բոլորը, բոլորը բաւական էին մի կեանքի չարն ու բարին տակաւին նոր ճանաչող օրիորդի գրաւելու և նրա մէջ համակրանքի տրամադրութիւն դարթեցնելու համար: Ես, խօսքի հերոսս, յաղթանակեցի և Լուսիկի մաքրաբարբառ բերանից հնչուեց այնքան խորհրդաւոր, այնքան զմայլեցուցիչ «սիրում եմ» բառերը: Իսկ ես մեծ հաճութեամբ և անհուն երջանկութեամբ, չ'գիտեմ ինչո՞ւ և ինչի՞ց հարկադրուած, սիրոյ և ամուսնութեան խոստում տուեցի նրան, երդուեցի մինչև կեանքիս վերջը հաւատարիմ մնալ տուածս խոստումին: Հէնց այդ շինծու բերկրանքի օրերին ընտանեկան քանիցս յիշուած փոթորիկը ստիպեց ինձ թողնել իմ հայրենի քաղաքը և հոգիս մաք-

րելու և օրիորդին արժանի լինելու համար,—այս խօսքերով էի Լուսիկին հրաժեշտ տալիս,—դիմեցի օտարութիւն ուսումնաշարունակելու:

Անշուշտ Պատրիկեանը աղբիւ էր ինձ ապահովապէս:

Լաւ շրջանում էր մեծացել Լուսիկը: Հայրը և մայրը ոչինչ չէին խնայել նրան լաւ կրթելու համար: Առողջ դաստիարակութիւն էր ստացել: Հարուստ ընտանիքի զաւակ չէր: Հասուն տարիքի էր նա, երբ հայրն ու մայրը ժանտախտին զոհ գնացին: Օրիորդին իւր հովանաւորութեան տակ առաւ նրա ունեւոր աղգականներէց մէկը: Աղջկան միջոցներ և դիւրութիւն տուեցին ուսումն յաջողապէս վերջացնելու և սիրած մասնաճիւղին ամբողջովին նուիրուելու համար: Սակայն նա կին էր ծնուած: Սրտացաւ աղգականների հոգսը նրա նկատմամբ ամուսնութեան նպաստաւոր ելքն էր: Շատ էին վախենում «պառաւելու» վտանգից: «Աղջկան թարմթարմ կ'ծախեն»—ահա նրանց նշանաբանը ամուսնութեան խնդիրներում: Ի հարկը, չէ մոռանալու և փեսացուի դիրքը, աստիճանը, հարստութիւնը: Ո՞վ կուզէ լինի և ինչ վարք ու բարք էլ ունենայ,—փոյթ չէ, միայն թէ փողաւոր լինի: Հասակը, տարիքն էլ կարելի է անտեսել, որովհետեւ աղջկայ համար խաղաղ և նիւթապէս ապահով կեանք է հարկաւոր: Իսկ տարիքաւոր, առաջին նուագ ատելի ամուսնուն սիրելու հարցը՝ ժամանակի խնդիր է, կապրեն միասին և ուզեն-չուզեն միմեանց կ'սիրեն:

Այս պարզ տրամաբանութեամբ զինուած՝ Լուսիկի աղգականները հոգ էին տանում մի «չաղ տեղ» ճարել: Իրապէս դժուար չէր այդ Աղջիկը բաւական գեղեցիկ էր: Քնքոյշ, համակրելի, նուրբ դիմագծեր, փարթամ, առողջ հասակ, ճկուն, գեղանկարչական կազմուածք, խոշոր, սևորակ աչքեր, ճոխ, երկայն մազեր—մի ասես որ չ'գրաւէին: Նա շատ յաճախորդներ ունէր: Բայց Պատրիկեանը աղգականների պէս դատողներից չէր: Հաստատ համոզումների, զօրեղ կամքի և բաւական լայնհորիզոն աշխարհայեացքի տէր մի աղջիկ էր նա: Փող, արտաքին փայլ, շռայլ և շքեղ կենցաղ, յարմարաւոր, շլացնող կեանք—սրանք և սրանց նման բաները նրան շատ քիչ էին հետաքրքրում և գրաւում: Նա հոգեկան սէր էր փնտրում: Եւ այդ սէրը օրիորդին թուաց, թէ գտաւ իմ մէջ: Նա, ինչպէս երևում էր աղջկայ սիրազեղուն նամակներից, իւր հոգու, մտքի և երևակայութեան բոլոր զօրութեամբ պաշտում էի ինձ, իւր նորագիւտ իդէալին: Ոչինչ չէր կարող նրա անդրդուելի կամքը սասանել: Նա մինչև վերջը հաւատարիմ և տէր մընաց իւր ոգեւորութեան ժամին արտասանած խոստմանն ու երգումին:

Լուսիկը գործելու տենչով վառուած մի օրիորդ էր։ Սիրում էր գաղափարի նուիրուած կեանքը։ Նա մտքի մէջ արդէն որոշել էր այն ուղին, որով պիտի գնար իւր սիրեցեակի հետ։ Ուզում էր հաւատացնել իրան, որ ծրագիրներն օղային ամբողջներ չեն ֆայ։ Ինձ ուղղած նամակներէ մէջ իւր նպատակներն էր ընդգծում, պարզում էր իւր հայեացքները, ծրագիրները։ Ոգևորում էր ինձ և խորհուրդ էր տալիս որոշ ուղղութեամբ պատրաստուելու, շատ մտաւոր պաշար և բազմակողմանի զարգացում ձեռք բերելու։

Մինչդեռ իւր ապագայ գործունէութեան հեռապատկերն էր գործողութեամբ, մինչդեռ կրակոտ նամակներով մի թոյլ երիտասարդի հոգին էր բորբոքում կեանքի, իդէալի նուիրուած կացութեան հրապոյրներով,— առաջարկում են օրիորդի ազգականները կցորդուել, ամուսնանալ մի հարուստ, «անուանի» երիտասարդի հետ, որին ինքը հչ անունն էր լսել և չգիտէր ինչո՞ւ են ազգականները նրան «անուանի» կոչում։

Մի գեղեցիկ օր՝ նրա սենեակն է մտնում ազգական խնամակալը, հաղորդում Լուսիկին իւր և կնոջ վճռի մասին— պէտք է անպատճառ ամուսնանալ, ժամանակ է արդէն։ Մի խստասիրտ մարդ էր այդ վաղեմի համալսարանական տարիքոտ ազգականը։ Նա մինչև անգամ ապշեց ու զարմացաւ, որ իւր ուրախալի լուրը, ցանկալի աւետիքը չ'ընդունուեց ուրախութեամբ։ Նրա «ժամանակ այդպէս չէր»։ Աղջկայ սանձը խօ չի կարելի կտրել և բաց թողնել ասելով՝ «ուր ուզում ես գնա, և արածի՛ր»։ Դրանք վտանգաւոր և սանձակոտոր վիճակ սիրող արարածներ են։ Պէտք է նրանց որքան կարելի է ճնշած և զսպած պահել։ Եւ, վերջապէս, երիտասարդ աղջիկը, կեանքի սեն ու սպիտակը դեռ չ'ճանաչողը՝ ի՞նչ իրաւունքով պիտի հակառակի եփուած մարդկանց որոշումներին, խրատներին։ Նա իւր ազգականունհու վատը չէ ցանկանում։ Նրա երջանկութեան մասին է գիշեր ու ցերեկ հոգ տանում։ Զէ՛ որ Լուսիկի ծնողները սրբազան պարտք էին բարձել ազգական խնամակալի ուսերին։ Զէ՛ որ ինքը կաշկանդուած է իւր տուած խոստումին— աղջկայ վիճակը բարեբաւոյթի կերպով տընօրինել։

«Ես նրա հետ չեմ ուզում ամուսնանալ», խնամակալի երկար ու բարակ անհամոզիչ ճառին պատասխանեց Լուսիկը դրականօրէն։

— Զէ՛ ուզում ամուսնանալ։ Ա՛յ քեզ տրաքոց։ Դու իմացիր, որ աղջիկ ես։ Առաջդ անդունդ կայ։ Տղայ լինէիր, ուրիշ բան էր։ Եւրոպական հովերը, Բեբել-մեբելները գլխիցդ հանիր, մի կողմ շարափը կանանց ազատագրութեան ցնորքները։ Լաւ իմացիր, որ

դրանք մեր իրականութեան մէջ չեն կարող հիմք գտնել, պատուաստուել մինչև Գրիստոսի երկրորդ գալուստը: Գիտե՞ս, ձրտեղ ես ապրում: Վերջապէս, թթու չ'պէտք է դնենք քեզ. պառակելուց միթէ չես վախենում: Տանը նստելու՝ ախորժակ ունիս: Չե՞ս ուզում ինձ լսել:

«Ես արդէն պատասխանեցի»:

— Ուրեմն այն անուանի և հարուստ...

«Իզուր են ձեր համոզելու և խրատելու ջանքերը: Նրանք մազաչափ անգամ չեն փոխիլ իմ որոշումս: Ես առայժմ տրամադիր չեմ ամուսնանալու»:

— Ի՞նչ է, մինչև վերջը կամենում ես մի երեխայի ետևից ընկնել: Ես զարմանում եմ, որ քեզ պէս բարոյականութեան պաշտպանները սիրում են մի այնպիսի արարածի, որ ոտքից մինչև գլուխ խրուած է լրբութեան տղմի մէջ...

«Դուք լաւ կանէք, հիթէ ձեր չափը ճանաչէք: Շատ հեռու էք դնում: Հարցն առաջարկեցիք և պատասխան ստացաք, այլևս ես գլուխ չունիմ զրպարտութիւններ լսելու»:

— Զրպարտութիւններ: Եթէ դու սոսկ նրա անձն ես ճանաչում, ես մինչև անգամ նրա ծնողներին և տոհմին էլ եմ ծանօթ: Գիտեմ, թէ ինչ տեսակ ծառի պտուղ է նա: Եւ, վերջապէս, նրա հայրն առանց օժտի աղջիկ չի առնիլ: Պէտք է օգտուել այս նըպաստաւոր հանգամանքից: Ծնողներդ ոչինչ չեն թողել, Լուսիկ, դու այս բանը շատ լաւ պիտի հասկանաս՝ մեծ աղջիկ ես:

«Ես գիտեմ, թէ վերջնական նպատակը ինչ է: Եւ դրա համար էլ ես բեռ չեմ լինիլ ձեզ համար: Ես չեմ ուզում՝ ո՛չ մէկին հպատակուել: Ես ճնշում չեմ կարող տանել, մանաւանդ այնպիսի հարցերում, ինչպիսին է սէրը և ամուսնութիւնը: Շատ խօսել չեմ սիրում: Կհեռանամ ձեր ընտանիքից, որպէսզի անձնական ազատութիւնս կարողանամ զերծ պահել բռնութիւններից: Ես կապրեմ իմ սեփական աշխատանքով: Իմ գլխում մեխուել է այն գաղափարը, որ ես կարող եմ և պարտաւոր եմ օգտակար լինել իմ ոյժերը ներածին չափով: Ես ուզում եմ գործ գտնել, այնպիսի մի գործ, որի համար պատրաստուել եմ, աշխատել և քրտնել: Ես կըփորձեմ գործադրել իմ ստացած, ձեռք բերած պաշարս և տեսնել, թէ որքան այն պէտքական է, օգտակար է կեանքի և մարդկանց համար: Ես զգում եմ, թոյլ տուէք փոքր ինչ անհամեստ լինել, որ կարող եմ շահաւէտ լինել ինձ պէս մարդ արարածներին, կարող եմ նրանց կրթել, դաստիարակել, ցանել նրանց մէջ խելացին, բարին, ճշմարիտը»:

Աղաչանք, պաղատանք: Ոչինչ չօգնեց: Պատրիկեանը մնաց ան-

դրդուելի իւր վճռի մէջ, Եւ միւս օրը հեռացաւ ազգականի տանից և նրա հովանաւորութեան լծից: Լուսիկն աշխատանքի մասին բոլորովին տարբեր հայեացք ունէր: Ստոր, բարձր, միջին աշխատանք չկար նրա համար: Նա սուրբ էր համարում աշխատանքի գաղափարը: Եւ աւելի ևս սրբագործում, երբ նրա հետ կապում էր մի վսեմ նպատակ: Որքան էլ չնչին լինի աշխատանքը, ասում էր օրիորդը, եթէ նրան դիմում են մի վեհ նպատակ իրագործելու համար, ըստինքեան սրբանում է: Այսպէս էր դատում օրիորդը: Դրա համար նա յանձն առաւ դայեակի պաշտօն մի ընտանիքում: Պէտք է կրթէր երեք փոքրիկներին: Վեհ էր այդ պաշտօնը Լուսիկի համար, որովհետեւ այդ միջոցով նա ազատուում էր բռնակալական լծից, խնամակալի աւելորդ հոգածութիւններից, իւր ձեռքն էր առնում մատաղ հոգիների դաստիարակութիւնը, որ նրա սիրած ամենացանկալի պարապմունքն էր և, վերջապէս, պիտի ապրէր սեփական աշխատանքով, ազատ, ինքնանկախ, առանց անձնական արժանապատուութեան վարկը ցելը գցելու:

Այս բոլորի մասին նա հաղորդեց ինձ: Ես, ինչ ասել կուզէ. գովեցի նրա եռանդը, ոգևորութիւնը և ազատ ապրելու տենչը: Պաշտպանեցի նրա յանդուգն քայլը: Ես կանանց ազատագրութեան ամենաշնորհ երկրպագուներից մէկն էի խօսք ու զրոյցի, նամակագրութեան մէջ:

X

Ինչպէս կարելի է տեսնել՝ զուր չէի կատարելագործութեան հոտից ընկել: Ունէի մի շարք դրդիչ պատճառներ—մեր ընտանիքը, գիւղատնտես ընկերս և բարեկամուհիս: Պատրաստուում էի մէկի դէմ մարտ մղելու, իսկ միւսներին հաւասարուելու համար: Իմ հոգու խորքում նախանձով էի լցուած դէպի այն երկու անձերը, դէպ Արմայիսը և Լուսիկը: Նրանց կամքի ոյժը, անսպթաք հետևողականութիւնը ինձ ապշութիւն էին պատճառում: Սառնօրէն ինձ համեմատելով դոցա հետ, զգում էի այնքան չնչին, տափակ: Իմ առաջ կանգնած էին երկու խոշոր հերոսներ, որոնք խօսքից գործի անցնել գիտէին: Իսկ ես, Բնաւորութիւնս շատ լաւ ճանաչում էի: Թէև գործի ասպարէզ չէի դուրս եկել, թէև իրականութեան մասին շատ աղօտ գաղափար ունէի, բայց և այնպէս գիտէի, որ այդ իրականութեան մէջ, դժուարութիւնների առաջ շատ անգամ պէտք է ձեռքերս ծալած, գլխիկոր կանգնէի և քարացած ապշութեամբ դիտէի երևոյթները:

Եւ ես փաստեր ունէի ձեռքիս՝ ապագաս գուշակելու համար Կարդալով իմ մօտիկ ընկերի և բարեկամուհու նամակները՝ սըրտումս սառսուռ և սոսկում էի զգում։ Ի՞նչպէս։ Այդքան խիզախութիւն, այդքան համարձակ և յանդուգն քայլեր։ Այդ մարդիկ քարէ սիրտ ունէին, ի՞նչ է։ Եւ իմ աչքում, պարտքի գիտակցութեան այդ երկու հերոսները, աներևակայելի կամքի տէր, գերբնական արարածներ էին թւում։ Փոքր մարդկանց աչքում ամենաշնչին խոշորութիւնները չափի չեն ենթարկում, նրանք շատ մեծ են թւում, գերազանցօրէն խոշոր։

Շատ լաւ յիշում եմ գիւղատնտես ընկերիս։ Նրա հետ վարած դպրոցական տարիները երբէք չեմ մոռանալու։ Մի բարձրահասակ, թխահեր և գլխապինդ երիտասարդ էր։ Քայլուածքը՝ հաստատուն, շարժումները՝ վճռական, ձայնը՝ հրամայող և ոգևորիչ։ Միշտ նրա դէմքին կարելի էր տեսնել մի թախծոտ ժպիտ։ Լայն փռուած ճակատ ունէր, որ վերին կողմից խուճուճ մագերով էր շրջապատուած։ Գանգուրները կիսով չափ ծածկում էին նրա սակաւ կնճիռները, որ մշտապէս գտնւում էին ճակատին։ Հարթ, հաւասար, սրտաբաց և ընկերական բնավորութիւն ունէր, բայց ընդհանրապէս լուսկեաց էր, մանաւանդ խնջոյքների ժամանակ։ չէր սիրում շատ խօսել, խոյս էր տալիս ճառախօսութիւնից։ Ուսանողական խրախճաններում «սեղանի կառավարիչը» ոյժով էր նրան խօսեցնում։ Վերջապէս երկար թախանձանքներից յետոյ վեր էր կենում, խրոխտ ձայնով միայն մի քանի խօսք ասում ու նստում։ «Տղայք, պատրաստուէնք գիւղի համար։ Գնանք գիւղ։ Այնտեղ են գտնուած գործն ու երգը»։ Եւ ուրիշ ոչինչ։ Դպրոցական դասընթացքը վերջացնելուց յետոյ՝ նա հաւատարիմ իւր դաւանած սկզբունքներին, գնաց գիւղատնտեսական դասեր լսելու և մի քանի տարուց յետոյ վերադառնալով հայրենիք՝ գործունէութիւն սկսեց։ Հայրենի քաղաքի մօտակայ գիւղերից մէկում կապալով վերցրեց մի կալուածք։ Մի քանի տարի կալուածատիրոջ հետ ընկերովի մշակեց կալուածքը և յետոյ մի փոքր գումար ձեռք բերելով, մի ազարակ գնեց։ Սեփական, ուրոյն գործի կալա տնտեսի։

Այս բոլորը գիտէի։ Բայց գիւղական այդ փոքրիկ գործունէութիւնը ինձ այնքան խաթոյց չէր պատճառում։ Իմ կաշուից մօտիկ գործերով աւելի շատ էի հետաքրքրւում։ Հոգսերիս ու վշտերիս միակ առարկան աւելի իմ բարեկամուհու հետ ունեցած հաշիւն էր։

Լուսիկն ինձ մի առեղծուած էր թւում։ Չէի կարողանում նրան հասկանալ։ Մերթ իմ աչքում նա հանդիսանում էր իբրև մի վեհ, գերազանց, անմատչելի էակ։ Մերթ իբրև մի կարճ-խելք,

անհեռատես ու մարդ ճանաչելու հոտառութիւնից զուրկ մէկը: Հոգուս խորքում ծիծաղում էի այդ աղջկայ վրայ՝ ճիշտ այն ժամանակ, որք նրա յանդուգն քայլը սքանչանք էր պատճառում ինձ: Իմ հոգեկան կազմը հակասութիւնների մի ժխոր էր ներկայացնում: Ձէի կարողանում իմ համակրանքները և հակակրանքները հետևողաբար արտայայտել: Այսօր մէկն ինձ համար աստուած է, միւս օրը՝ դէ: Այսօր կ'ալաշտեմ երեկուայ անարգածիս: Հէնց այդ պատճառով՝ չէի կարողանում կարծիքներս այդ աղջկայ մասին շտկել, մի յայտարարի բերել: Շատ էի ցանկանում մի կարծիքի լինել, բայց չէի կարողանում, դա իմ ոյժերից վեր էր:

«Ընդունում եմ,— ասում էի ես,— որ այդ աղջիկը մի զարմանալի և մեր ճահճացած իրականութեան մէջ անպատճառ աչքի ընկնող մի էակ է: Տոկուն և կամքի տէր: Անվեհեր հոգով և ասայթաք հետևողական: Նրա թափէս անապահով և մենակ՝ նա չ'վախեց մարտ հրատարակել իւր բռնակալ խնամակալի դէմ և յաղթանակը տարաւ: Նա այժմ ապրում է ինքնապուխտ, անկախ և հարկադրանքներից ազատ: Բայց...»:

Այդ «բայց»-ը ինձ շատ էր տանջում: Ես զարհուրում էի իմ մտորումներից: Ինձ համար շատ ծանր էր այն գիտակցութիւնը, որ սիրուել եմ անգիտակցօրէն: Ես այն կարծիքի էի, որ այդ աղջիկը, եթէ ինձ լաւ ճանաչէր՝ չէր կամենայ վրաս թքել անգամ:

«Բայց,— շարունակեցի մենախօսութիւնս,— ինչով բացատրել այն ծանրակշիռ հանգամանքը: Ի՞նչպէս կարողացաւ այդ աղջիկը ինձպէս մի դատարկ անձի սիրել: Ես ինչպիսի աչքի ընկայ: Իմ անբարոյական հոգին, իմ կեղտոտ ներքին աշխարհը Լուսիկը չուզէր արդեօք թափանցել, թէ՞ չ'կարողացաւ ինձ ճանաչել, և խաբուեց: Այո, ես խաբեցի նրան: Ես վարժ եմ խաբելու մէջ: Իմ ստոր հոգին այդ արատի էութիւնը շատ լաւ է հասկացել և կտրողանում է առիթը ներկայացած ժամանակ ապահովապէս գործադրել: Ես, ճահճի մէջ ընկած գեռունս, խաբեցի մի անմեղ, մաքուր, անարատ աղջկայ՝ նրա առջև ինձ ուրիշ դիմակի տակ ներկայացնելով: Բայց...»:

Այդ «բայցը» միշտ ինձ խեղդում էր և ես չէի կարողանում հաշտուել եմ բանականութեան, կշռադատութեան ցուցմունքներին և վճիռներին հետ:

«Բայց,— շարունակում էի,— ես կասկածում եմ: Նրա բնաւորութեան, նրա հոգու, սրտի էութիւնը մի անհասկանալի առեղծուած է թւում ինձ: Եթէ Լուսիկը իսկապէս հոգով ինձանից անհամեմատ բարձր մի անձն է, եթէ նա իրօք ինձ հետ մի աստիճանի վրայ չի կարող կանգնել և իւր վեհութեան, վսեմութեան

բարձրերից միայն արհամարհանքի և ատելութեան հայեացքներ կարող է վրաս նետել և գարշել ինձանից, — հապա ի՞նչպէս եղաւ, որ ես, ճճիս, կարողացայ նրա ուշքը գրաւել և նրա բերանից կորզել՝ «սիրում եմ» բառերը: Միթէ նրա բարձր, գերազանց և վեհ հոգին կարողացաւ հաշտուել իմ ներքին դատարկութեան, անբովանդակութեան հետ: Նա ինձ առանց ճանաչելու, անգիտակ իմ հոգեբանութեան և անծանօթ իմ կեանքի էութեան՝ թոցրել է պատահաբար այդ խօսքերը իւր բերանից: Իսկ եթէ Լուսիկը իրապէս ինձ ճանաչել է, գիտէ իմ հոգին և ծանօթ է իմ դոնժուանական արկածներին, հապա ի՞նչպէս համակրեց ինձ: «Նմանը նմանին է սիրում», ինձ սարսափեցնում են այս կասկածները: Գուցէ նա ինձ նման մէկն է: Ես նրան լաւ չեմ ճանաչում և երբէք չեմ էլ կամեցել նրա հոգին թափանցել, որովհետեւ ես նրան երբէք չեմ սիրել: սիրելու համար ապիկար եմ, անկարող:

Պէտք է նկատեմ, որ ես բաւական ուշադրութիւն էի դարձնում իմ հոգեկան և բարոյական այլ և այլ յատկութիւններին վրայ և աշխատում էի նրանց պատճառներն ու շարժառիթները գտնել: Վեր լուծում էի սեփական հոգուս իւրաքանչիւր յոյզը, շարժումները և տքնում էի պարզել իմ ողորմելի հոգեկան վիճակի հիմնական դրդիչները: Այդպիսի վերլուծումների ժամանակ իմ բնաւորութեան վերաբերմամբ մի նոր յայտնագործութիւն էի արել: Այդ այն է, որ ես համոզուել էի իմ սիրելու անընդունակութեան մէջ: Դրանից առաջ գտել էի, որ իմ բնաւորութիւնը գոյ ջրի է նման, ոչ կարող է այրել, ոչ էլ սառցնել: Աւելի առաջ յայտնագործել էի, որ ես համոզուեցի չունիմ և եթէ ունիմ էլ, նրանք հաստատ և կայուն չեն և միշտ վաճառում են դէպքը ներկայացած ժամանակ, ենթարկուելով ամենատեսակ ստորացուցիչ և անպատւաբեր գիշորութիւնների: Ամենանոր գիւտս առաջ բերելու համար՝ ես քրքրել էի իմ ամբողջ հոգու պատմութիւնը սկսած այն օրից, երբ ինքզինքս ճանաչել սկսեցի, և այնտեղ չէի գտել սիրոյ նման մի բան: Խորունկ, հոգեպէս զգալ և պայծառ մտածել սիրոյ մասին՝ չ'գիտէի: Ես գրեթէ միշտ կապուելով մէկի հետ և յագուրդ ստանալով նրանից՝ խորտակում, փշրում էի այն տաճարը, որ կառուցանում էի սիրոյ անունով: Շատ կանանց եմ պատահել: Կարող եմ թուել մի շարք էակներ, որոնք իմ ցանցի մէջ էին ընկել: Դրանցից և ոչ մէկն ինձ առանձնապէս չէր հետաքրքրել: Կրքերիս յագուրդ տալուց յետոյ մոռացել եմ նրանց, այլեւ միւս անգամ չ'յիշելու համար: Լինում էին բոպէներ՝ ուզում էի ինձ տրամադրել, որ սիրոյ մէջ հոգեկան տարր որոնեմ, չէի կարողանում. իմ ապականուած հոգիս սիրոյ մէջ տեսնում էր միայն

դուտ ֆիզիոլոգիական զգացմունք: Բայց թէ տեսնէիք ինձ
ընկերական շրջաններում կամ կանանց հետ խօսելիս սիրոյ մա-
սին, ճրքան վսեմ, ճրքան բանաստեղծական և բարձր էի ներկա-
յացնում այդ աստուածային կայծը, ասածներս համեմելով սէր-
երգակ բանաստեղծների տողիկներով: Միայն մութ ու ազօտ կեր-
պով, իմ յիշողութեան մէջ փնտցել է մի փոքրիկ թրքուհու պատ-
կեր, որին մանուկ օրերում տեսել էի, մաքուր զգացումներ էի
տածել դէպի նա: Դա դեռ այն ժամանակ էր, երբ նոր էի թոթո-
վում, երբ դեռ աչքերս չէի բացել, երբ գիտակցութիւնս տակա-
ւին անմեղութեան մէջ էր գտնուում: Մանկութեան օրերս երազի
պէս անցան թողնելով սրտիս մէջ հազիւ նկատելի այդ պայծառ
յիշատակը: Մի բան միայն լաւապէս յիշում եմ. դա իմ կրքի պատ-
մութեան տխուր սկզբնաւորութիւնն է: Ես շատ լաւ զիտեմ, թէ
կիրքս ինչպիսի շրջաններով է անցել, ինչպէս է զարգացել, և տի-
րիւ ամբողջ մարմնիս և հոգուս: Ես միայն և եթէ կիրք եմ ունե-
ցել և վերջինս յագուրդ տալու պահանջ: Այդ սոսկալի, անազո-
րոյն կրքի էութիւնը հասկանալուց յետոյ՝ ինձ զգացել եմ նրա
հուժկու ազդեցութեան տակ և միշտ գնացել եմ այն հոսանքով,
որ քշել է ինձ ամենազօր կիրքս: Սատկած ձուկ եմ եղել ես: Մի
ձուկ, որ լողում է հոսանքի հետ: Կամազուրկ մարդիկ սատկած
ձկներ են: Կեանքի հոսանքը նրանց այնպէս է մղում, ինչպէս գետի
հոսանքը սատկած ձկներին: Տարբերութիւնը շատ չնչին է:

Իրողութիւն էր—սիրել չ'գիտէի:

Նոր ծանօթութիւնս օր. Լուսիկի հետ ինձ համար փրկու-
թեան նոր դուռ բացեց: Ոկսեցի կիրքս սանձելու ետեւից ընկնել:
Չսպում էի ինձ: Ժուժկալութեան վրայ հոգ տանելու մասին մտա-
ծելը պահանջ դարձրի: Սակայն այն սոսկալի իրողութիւնը փնտ-
ցելուց յետոյ՝ Սիրայի բացատրութեան ժամին իմ շրթունքներն
էին խօսում և ոչ սիրտս: Ես «սիրում եմ ձեզ, օրիորդ» բառերը
կրկնեցի մի այնպիսի ձևով, ինչպէս որ մաթեմատիքական սեր-
տած ֆորմուլը կրկնում է աշակերտը անգիտակցաբար, առանց հաս-
կանալու Սիրտս արձագանք չէր տալիս իմ արտասանած սիրային
սերտած խօսքերին, երգումին, ուխտին և խոստումին: Ես արդէն
քամել ու վայելել էի կեանքի ցանկալի նեկտարը, կոտրել էի սըր-
տիս երիտասարդական ծարաւը, որ միշտ ծառայում էր իբրեւ մի
դրդիչ դէպի վեր ձգտելու: Վերը, իդէալի բարձունքներում այլևս
չէի տեսնում վայելչութիւն և բերկրանք, ասես թէ անժամանակ
յագեցրել էի բոլոր բաղձանքներս, սիրային որոնումներս:

Հայրենի քաղաքից հեռանալուց յետոյ՝ յիշուած խնդիրը լուրջ
մտախոհութեան նիւթ դարձրի: Արդե՞ծք ընդունակ եմ սիրելու:

թէ ոչ, իմ հոգեբանական դիտողութիւնները բացասական պատասխան տուեցին: Ես եկայ այն ողբերգական հետեւութեան, որ ոչ միայն սիրելու ընդունակ չեմ, այլ և սէր ասուած հասկացողութիւնը մի անմատչելի գաղափար է ինձ համար: Միթէ իմ կիրքս սէր է: Սէրը սէր չի լինիլ երբէք, եթէ չարտայայտուի, եթէ չարտափայլի, նա պէտք է մարդու ամբողջ հոգին վառէ, կրակէ: Անգործադրուող, անպէտք ու մեռած տարր չ'պիտի լինի, այլ գործող և կենդանի զգացմունք: Այն-ինչ ես հոգեկան ոյժերս վաղաժամ փչացրել էի, սրտիս մէջ մաքուր, սուրբ տեղ քիչ էր մնացել, սրբազան սէրը չէր կարող այլևս այնտեղ կայան դնել: Սիրտս մի անգամ միայն ճշմարիտ կերպով կարողացել է սիրել անմեղութեան, անգիտութեան օրերում: Թրքունու պայծառ յիշատակն էր հոգուս պատմութեան մէջ անաղարտ մնացել: Այնուհետեւ ես ոչ մի կնոջ երեսի չեմ նայել մաքուր հայեացքով:

Ձէի սիրել և օր. Լուսիկին: Վերջապէս համոզուեցի, որ զբաւուրել էի նրանով, յարգում էի նրա կամքի ոյժը, որից ինքս զուրկ էի, և հետևողականութիւնը. բայց նրան չէի սիրում, չէի սիրում այնպէս, ինչպէս առհասարակ սիրում են ճշմարիտ սիրողները: Հայրենիքից հեռանալով հաստատուեցի նոր քաղաքում, նոր միջավայրում: Մէկ ամիս շարունակ յիշողութեանս մէջ չ'վերահենդանացաւ օրիորդի պատկերը: Երբ նրանից նամակ ստացայ՝ նոր միայն ուշքի եկայ, իմ սրտում մի նոր տանջող հարց առաջ եկաւ: Արդե՞ծ նրան սիրում եմ: Եւ եթէ այո՝ սիրում եմ, հապա ինչպէս եղաւ, որ նրան այդպէս շուտով մոռացայ: Աղջկայ նամակը ստացայ, ի՞նչ յուզումներ առաջացրեց այդ նամակը: Գրեթէ ոչինչ: Կարգացի անտարբերութեամբ: Մի քանի տողեր ժպիտ յարուցին, այդպէս քմծիծաղ է երևում պապի խորշումած դէմքին՝ թոռնիկի չարաճճիութիւնը դիտելիս:

Բայց միթէ սիրողները ճիշտ այդ կերպ անտարբերութեամբ են զինուած լինում դէպի այն ամենը, ինչ որ սիրային է: Մի քանի «յիշատակներ» ունէի ինձ մօտ օրիորդից: Շատ անգամ առիթ էի ունենում նրանց տեսնելու, բայց ամեն անգամ անտարբերութիւնը յաղթանակում էր: Ասում են, սիրող մարդիկ իրանց սիրոյ առարկայի անունն անգամ լսելիս յոգեբողջ լցում են: Ասում են նրանք ամեն անգամ ակնածութեամբ և սրբութեամբ են արտասանում սիրունու անունը: Շփոթւում են, շիկնում են այդ մասին որևէ ակնարկ անողի առաջ: Այդ յատկութիւններէից և ոչ մէկը իմ մէջ չկայ:

Այսպիսով մի խայտառակ, ողորմելի վիճակ էր ստեղծուել ինձ համար: Խօսք էի տուել, երգուել էի սիրոյ անունով: Սիրա-

յին նամակագրութիւնն շարունակում էի, թէ և իմ գիտակցութեան մէջ մեխուած էր այն համոզմունքը, թէ ես սիրել չեմ կարող երբէք: Պարում էի, կեղծում էի:

Սիրոյ անընդունակութեանս գիտակցութիւնը ծնեց իմ գանգում մի նոր միտք, մի նոր համոզմունք: Ես գիտակցել սկսեցի, որ իրաւունք չունիմ ամուսնանալու: Որքան էլ ցանկանայի երջանկութեան հասնել, ուրախ ու դուարթ ապրել, այնուամենայնիւ ամուսնական առաջաստը իմ դիմաց պէտք է մի անգամ ընդ միշտ փակ մնայ: Ամուսնանալ — ինչո՞ւ և ի՞նչ իրաւունքով: Ի՞նչ պէտք է տամ իմ ապագայ ամուսնուն: Ուրախութիւն, բախտ, թէ՛ բերկրանք: Բնաւ և երբէք: Ես ամբողջովին նեխման եմ դատապարտուած ֆիզիքայէս և հոգեպէս: Չեն մնացել իմ մէջ կենսունակութեան, երիտասարդական աշխուժութեան և թարմութեան հետքեր: Ուրեմն ամուսնութիւնը պէտք է թշուառութիւն և զրգրախտութիւն բերէր, թէ իմ գլխին և թէ այն խեղճի գլխին, որ անգիտակցաբար իւր բախտը փտութեան պէտք է դատապարտէր: Անբարոյականութիւն կ'լինի իմ կողմից, ամբողջ կեանքումս անբարոյական եղայ, գոնէ միանգամ, մի հատիկ անգամ բարոյական լինիմ: Եւ ահա այս ժամին դրականօրէն խոստանում եմ չամուսնանալ: Բայց ճիշտ կունենամ խոստումս կատարելու, թէ չէ, — ահա հարցը:

Հոգիս ամեն օր այսպիսի մտորումներից ազատուել չէր կարողանում: Սակայն այս բոլորը մնում էր իմ ներքին աշխարհի սեփականութիւն և ես կամքի ոյժ չունէի սիրոյ մէջ իմ անընդունակութիւնը բացարձակապէս խոստովանելու, հոգեկան աշխարհս քողաղուրկ անելու օրիորդի առջև:

Շարունակում էի ապրել կեղծիքի մէջ: Թէ ի՞նչ պէտք է լինէր այս կեղծիքի հետեանքը՝ ես շատ լաւ նախատեսում էի: Գիտէի, որ օրիորդ Լուսիկը բնաւորութեամբ Աշոտ չէր և չէր էլ կարող լինել: Եւ բնականաբար չէր էլ կարող տանել այդպիսի մի հարուած: Պատրիկեանի ամբողջ պապական պիտի փչանար, երբ նա հաստատուէր այն համոզմունքի մէջ, թէ ինքը սիրել է իւր սէրին և յարգանքին անարժան մի փալասի, որի անմաքրութիւնը չարժէ անգամ ուշադրութեան առնել: Ինձ երեւեակայում էի օրիորդի արդար զայրոյթով լցուած հայեացքի դիմաց կանգնած՝ և սոսկում էի: Քանի՞ քանի՞ անգամ նամակներ գրեցի և պատառոտեցի: Քանի՞ քանի՞ անգամ փոստատուն վազող ծառայիս յետ կանչեցի և ձեռքից առայ օրիորդի հասցէով գնացող գրութիւնները:

Ի՞նչ էին ասում այդ գրութիւնները:

Այդտեղ հոգիս մարմնիս էի հազցնում, ներքինս շինում էի արտաքինս: Պոստովանում էի օրիորդին իմ անցեալը: Յոյց էի տալիս, որ ես ամենևին մեղաւոր չեմ: Մնուել եմ մի այնպիսի միջավայրում, որ ինձ հոգեպէս մանկուց ապականել է: Սովորեցրել է կեղծել, անբարոյ կեանքի և անաղնութեան ընտելացրել: Պարպապէս շեշտում էի, որ ստել եմ և միշտ էլ ստում եմ ապագայ գործունէութեան մեծամեծ խոստումներ անելով թէ իրան և թէ զիւղատնտեսին: Ասում էի, որ այժմ շատ լաւ հասկացել եմ և համոզուել եմ, որ չունիմ այն բարոյական ոյժը, հոգեկան զօրութիւնը, որ ընդունակ լինէի համակրելի ընկերի, կեանքի սիրելի ուղեկցունհու հետ ընթանալ գաղափարական ճանապարհով, որովհետեւ թոյլ եմ, փոքրոգի և խեղճ: Ես ցանկանում եմ անձնագորհ հերոս լինել, ճշմարտութեան պաշտպան կանգնել և կեանքս նուիրել սրբազան գործի, բայց տարաբախտաբար չեմ կարողանում: Այո ցանկութիւն կայ, բայց կարողութիւն՝ ոչ: Կրկին և կրկին արգարանում էի՝ բոլոր մեղքը միջավայրիս և շրջապատողներին շինքին փաթաթելով և անկեղծօրէն խոստովանում էի, որ վերջիններս են մեղաւոր, որ ես մի բան չ'զարձայ: Յայտնում էի, որ անկարող եմ սիրել, դրա համար ինձ պակասում է յայտնի ընդունակութիւն և կենսական ոյժեր. իմ հոգին միայն կիրք է ճանաչում, իսկ հոգեկան, իդէալական սէր տաժեւու համար ապրիկար եմ, հնարաւորութիւնից զուրկ: Մնդրում էի օրիորդին մոռանալ փոքրիկ անցեալը և երբէք չ'իշել ինձ, նրան, որ իւր անզգամ պատկերով Լուսիկի պէս մի աղջկայ հոգու կուսական ներդաշնակութիւնը խանգարել է: Իմ զարմանքն էի յայտնում օրիորդին այն մասին, որ նա կարողացել է ինձպէս մի բարոյապէս անդամալոյծի սիրել, մի անարժան մարդու, որ հէնց սկզբի քայլերից ճանապարհից մոլորուել է և ամեն մի բայլ դնելով զգում է իւր մոլորութեան սաստկացումը: Պոստովանում էի, որ այն մարդկանցից մէկն եմ, որոնք ըստ երևոյթին ամենահանգիստ, անխռովարար և անմիառ են, բայց խորը քննելով դրանց կեանքի հանգամանքները, կարելի է համոզուել, որ շատ քիչ այդպիսի յանցաւոր և ոճրագործ մարդ կ'գտնուի կրթութենների մէջ:

Այս նամակներից և ոչ մէկը տեղ չ'հասաւ:

Արսէ

(Կը շարունակուի)